

Vinko Živić

(Državni arhiv u Vukovaru, Vukovar)

Mario Kevo

(Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb)

STANJE GOSPODARSTVA VUKOVARSKOG KRAJA NA PRIJELAZU IZ 19. U 20. STOLJEĆE NA TEMELJU IZVJEŠTAJA O STANJU JAVNE UPRAVE ŽUPANIJE SRIJEMSKE

UDK 338.1:94(497.5Vukovar)18/19"

DOI 10.22586/ss.23.1.7

Prethodno priopćenje

Primljeno: 24. 2. 2023.

Na temelju objavljenih izvora, odnosno izvještaja o stanju javne uprave Županije srijemske, tiskovina i literature autori prikazuju najznačajnije elemente koji su utjecali na gospodarski razvoj grada i kotara Vukovar na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Kao gradsko središte te sjedište Srijemske županije, Vukovar je smješten na iznimno povoljnom prometnom položaju koji karakterizira plovnost rijeke Dunav, što je, među inim, bio jedan od temelja gospodarskog razvoja tog kraja. Pod utjecajem niza političkih, društvenih i prirodno-geografskih elemenata, Vukovar se mijenja i oblikuje prerastajući u jednu od najznačajnijih gospodarskih točaka istočne Slavonije i Srijema.

Ključne riječi: Austro-Ugarska Monarhija, Trojedna Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Srijemska županija, Vukovar, Dunav, stanovništvo, gospodarstvo

Uvodne napomene

Završetkom Velikog rata krajem 17. stoljeća, uspostavom habsburške vlasti te formiranjem županijskog sustava na području između rijeka Drave, Save i Dunava, započinje razdoblje gospodarske, društvene i demografske revitalizacije tog prostora. Tako i vukovarski kraj prolazi kroz niz mijena i oblikuje se pod utjecajem političkih, društvenih i geografskih činitelja. Vukovar,

kao sjedište Srijemske županije, smješten je na važnom i povoljnom položaju na rijeci Dunav, koja je bila iznimno prometna i predstavljala je „žilu kucavicu“ tog područja. Unatoč sporom ali sigurnom razvoju, temelj gospodarstva je bila poljoprivreda, a biljne i životinjske bolesti i vremenske nepogode bili su važni destabilizacijski činitelji koji su utjecali na poljoprivrednu proizvodnju, te uzročno-posljedično i na trgovinu poljoprivrednim i stočarskim proizvodima, koji su bili glavni izvozni proizvodi vukovarskog kraja.

U dosadašnjoj je historiografiji vukovarsko područje bilo predmet zanimanja više istraživača koji su kao predmet istraživanja obrađivali razne aspekte vukovarske prošlosti kao što su urbanistički razvoj grada, politički, kulturni i društveni život, a predmet istraživanja su bili i veći industrijski pothvati poput, primjerice, osnutka tvornice Bata Borovo (proizvodnja obuće), dok posljednjih desetljeća prevladava historiografska problematika proizašla iz Domovinskog rata. Dakako, posljednjih je desetljeća istraživana i gospodarska problematika vukovarskog područja, kojoj je više autora posvetilo svoja istraživanja, odnosno historiografske radove, među kojima valja izdvojiti Zlatu Živaković-Kerže, Zdenku Baždar i Vladu Horvata.¹ Budući da su izvjesni aspekti razvoja Srijemske županije istraživani, namjera je u radu prikazati stanje gospodarstva trgovišta i kotara Vukovar, te nadopuniti spoznaje o spomenutoj problematici. U tekstu će biti više govora o stanju proizvodnih, prerađivačkih i uslužnih djelatnosti, odnosno prikazat ćemo sliku vukovarskog gospodarstva na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće analizirajući zapise o stanju javne uprave Srijemske županije.² Osim toga, koristit ćemo i tiskovine koje sadrže podatke o gospodarskim prilikama kraja.³ Radi lakšeg razumijevanja rada, gospodarske

¹ Zlata Živaković-Kerže, „Na podunavskom prometnom pravcu. Osvrt na gospodarski razvoj Vukovara u 19. i na početku 20. stoljeća“, *Društvena istraživanja* 17 (2008), br. 1-2 (93-94), 135-148; Zlata Živaković-Kerže, „Srijemska županija u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća (Osvrt na gospodarstvo i društveni život)“, *Scrinia Slavonica* 10 (2010), 197-211. Autorica je dala osnovna demografska obilježja područja te ukazala na osnovne podatke o gospodarstvu i društvenom životu na području Srijemske županije, stoga se u radu nećemo previše doticati tih podataka, osim ukoliko bude potrebno za bolje razumijevanje rada. Usp. i Zdenka Baždar, „Trgovačke prilike na vukovarskom području 1868.-1914.“, *Scrinia Slavonica* 3 (2003), 231-246; Zdenka Baždar, „Planovi i nacrti izgradnje željezničke mreže na području Vukovara u razdoblju 1850.-1914. godine“, *Scrinia Slavonica* 2 (2002), 415-441; Vlado Horvat, „Kanal Dunav – Sava – tri stoljeća planiranja“, *Vukovarski zbornik* 12 (2017), 218-234; Vlado Horvat, *Obrt i trgovina u Vukovaru* (Vukovar, 2003); Vlado Horvat, „Pčelarsko društvo u Vukovaru (prigodom 125. godišnjice od osnivanja, 1891.-2016.)“, *Vukovarski zbornik* 11 (2016), 190-202.

² *Izvjestaj o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj za upravnu godinu 1886.* (Vukovar, 1887) (dalje: *Izvjestaj* i godina objave). Izvjestaji o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj za godine 1886.-1914. (Vukovar, 1887-1915).

³ *Cibalis* (Vinkovci); *Dom i svijet* (Zagreb); *Glasonoša* (Karlovac); *Sriemski Hrvat: list za politiku, pouku i zabavu* (Vukovar); *Svjetlo* (Karlovac) i *Svjetlost* (Vinkovci). Korišteni brojevi navedeni su u bilješkama, a u popisu korištenih izvora i literature navedena su konzultirana godišta.

aktivnosti ćemo prikazati kroz primarne, sekundarne i tercijarne djelatnosti. Poredbenom analizom kvantitativnih podataka i pregledom stanja gospodarstva ukazat ćemo na elemente koji su utjecali na razvoj i snaženje Vukovara. Iako je osnova gospodarstva bio agrar, bilo je to doba početaka temeljnih procesa modernizacije i industrijalizacije, što se može pratiti kroz razvoj obrtništva, a ukazat ćemo i na ulogu koju je u tim procesima imao jedan od najvećih veleposjednika tog kraja, odnosno veleposjed obitelji Eltz.⁴

Što se tiče teritorijalnih odrednica rada, riječ je o području Srijemske županije, koja je do 1878. bila podijeljena na podžupanije Vukovar i Ruma, kada se uvodi podjela na kotareve i u početku se sastojala od kotara Ilok, Irig, Ruma i Vukovar, a nakon demobilizacije i ukinuća Vojne krajine (1881.) većina slavonskih teritorija uključena je u sastav županije.⁵ Pod vukovarskim krajem smatramo trgovište i okolna naselja (29) koja su činila kotar Vukovar. Stari i Novi Vukovar bili su zasebne upravno-teritorijalne jedinice do 1873., a naselje je zatim imalo status trgovišta, da bi nakon Prvog svjetskog rata bilo proglašeno gradom.⁶ Nakon Austro-ugarske nagodbe (1867.) područje se nalazilo u sklopu ugarskog dijela Monarhije, pa je gospodarski život ovisio o prilikama i odredbama iz ugarskog središta.⁷ Na gospodarstvo su utjecali i trendovi svjetske trgovine i financijskog sustava, kao i globalne pojave (agrarne i financijske krize). Ujedno, to je vrijeme kada hrvatsko-slavonski proizvođači počinju izlagati na međunarodnim izložbama, gdje su osvajali razne nagrade.⁸ Glede gospodarskog razvoja, Habsburška odnosno Austro-

⁴ Vukovarsko vlastelinstvo (veleposjed) oblikovalo se u prvoj polovici 18. stoljeća kada je sela Tovarnik i Sotin stekao barun Georg Wilhelm von Löffelholz (1722.). Idućih se godina promijenilo više vlasnika posjeda u vukovarskoj okolici, a tada prelazi u vlasništvo Johanna Ferdinanda von Küffsteina, koji je, zahvaljujući darovnici Karla VI., vlastelinstvu pridodao nekoliko naselja iz osječkog okruga, a otkupom Tovarnika i Sotina oblikovano je vukovarsko vlastelinstvo (obuhvaćalo 35 naselja). Potom ga je prodao izbornom knezu Philippu Karlu Eltzu (1736.). Usp. Ante Grubišić, „Atlas vukovarskog vlastelinstva iz 1733. godine“, u: *Vukovar – hrvatska baština i perspektive razvoja* (Zagreb-Vukovar, 2007), 291; Stjepan Sršan, „Vukovarsko vlastelinstvo u Srijemskoj županiji (1687.-1845.)“, u: *Zbornik radova o Vukovarsko-srijemskoj županiji* (Vinkovci, 1997), 130.

⁵ Srijemska se županija (1886.) sastojala od kotara Ilok, Irig, Mitrovica, Ruma, Stara Pazova, Šid, Vinkovci, Vukovar, Zemun i Županja, gradova Karlovci, Mitrovica, Petrovaradin i Zemun te municipija Ruma. Usp. Ružica Kolarević-Kovačić, *Županija Vukovarsko-srijemska – uz 250. obljetnicu županije* (Vinkovci, 1995), 15- 16.

⁶ Živaković-Kerže, „Na podunavskom prometnom pravcu“, 137; Alica Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo Vukovara i vukovarskog kraja* (Zagreb, 1993), 50.

⁷ Vlado Horvat i Filip Potrebita, „Uspon građanskog Vukovara, 1850-1918.“, u: *Vukovar – vjekovni hrvatski grad na Dunavu* (Zagreb-Koprivnica, 1994), 182; Igor Karaman, „Razvojne značajke industrijalizacije Hrvatske do prvoga svjetskog rata“, u: Igor Karaman, *Industrijalizacija građanske Hrvatske: 1800-1941.* (Zagreb, 1991), 184-185; Horvat, *Obrt i trgovina*, 61.

⁸ *Izveštaj 1894.*, 403-405; Mira Kolar, „Gospodarstvo Srijemske županije od Hrvatsko-ugarske nagodbe do Prvoga svjetskog rata“, u: *Zbornik radova o Vukovarsko-srijemskoj županiji*

Ugarska Monarhija zaostajala je za europskim prosjekom.⁹ Glavna su središta bila Beč i Budimpešta te dijelovi Češke, Moravske i Šleske, gdje je bila prisutna snažnija akumulacija kapitala, dok su se ostali dijelovi sporije razvijali.¹⁰ Nedostatna akumulacija kapitala, povoljan reljef i blaga klima na vukovarskom su području pogodovali uzgoju raznih poljoprivrednih kultura i stoke, dok su ukidanje feudalnog sustava i prilika za stjecanje/investiranje kapitala rezultirali jačanjem građanskog sloja koji, ipak, nije imao veći kapital, pa je on bio uglavnom stranog podrijetla.¹¹ Budući da organizacija posjeda zasnovana na podavanjima i besplatnoj radnoj snazi više nije bila aktualna, viši su se društveni slojevi prilagođavali situaciji koristeći vlastiti imetak, čime su bili i pokretači većih gospodarskih pothvata jer su prve pogone za preradu sirovina, paromlinove i pilane pokretali veleposjednici na svojim posjedima i oko većih gradova.¹² O ekonomskoj snazi pojedinaca svjedoče i popisi veleposjednika koji su bilježeni u izvještaje javne uprave, pa je zanimljivo da su uz veleposjednike, imućnije trgovce i ponekog industrijalca značajnu snagu imali i crkveni predstavnici, te su time predstavljali značajne gospodarske subjekte.¹³

Stanovništvo i njegova gospodarska struktura

U kontekstu gospodarstva nekog prostora stanovništvo i prirodni resursi imaju ključan utjecaj na gospodarski razvoj, jer nedovoljno napućeni krajevi ne mogu ostvariti gospodarski potencijal, a država ne ubire poreze

(Vinkovci, 1997),122; Horvat i Potrebica, „Uspon građanskog Vukovara“, 182; Igor Karaman, „Uloga malog i srednjeg poduzetništva u kapitalističkoj privredi Hrvatske“, u: Igor Karaman, *Industrijalizacija građanske Hrvatske: 1800-1941.* (Zagreb, 1991), 248.

⁹ Procijenjeni BDP je 1860. iznosio 288 USD i bio je manji od V. Britanije (558 USD), zapadnoeuropskih zemalja (454 USD) i europskog prosjeka (310 USD). Slično je stanje bilo i u stupnju industrijalizacije (indeks industrijske proizvodnje), gdje je Monarhija bila ispod europskog prosjeka. Usp. Ivan T. Berend i Gyorgy Ranki, *Evropska periferija i industrijalizacija: 1780-1914.* (Zagreb, 1996), 35, 197.

¹⁰ Prema procijenjenim vrijednostima BDP-a za provincije Monarhije (1870.-1910.), Dalmacija, Hrvatska i Slavonija su bile na začelju, iako je stopa porasta BDP-a Hrvatske i Slavonije bila viša od monarhijskog prosjeka. Usp. David F. Good, „The Economic Lag of Central and Eastern Europe: Income Estimates for the Habsburg Successor States, 1870-1910.“, *The Journal of Economic History* 54/4 (1994), 877.

¹¹ Igor Karaman, „Problemi ekonomske integracije hrvatskih pokrajina u Habsburškoj/Austro-ugarskoj monarhiji (1850. - 1918.)“, u: Igor Karaman, *Industrijalizacija građanske Hrvatske: 1800-1941.* (Zagreb, 1991), 56-57.

¹² Isto, 76; Marijan Maticka, „Povijesne okolnosti evolucije seljačkog posjeda u Hrvatskoj u 20. stoljeću“, u: *Prostor iza: kako modernizacija mijenja hrvatsko selo* (Zagreb, 2002), 180.

¹³ *Izvještaj 1900.*, 134. Primjerice, na popisu skupština-veleposjednika za 1900. četvrto je mjesto držao karlovački patrijarh Georgije Branković. Prva tri mjesta držali su veleposjednici Dragutin (Karlo) Eltz, Ladislav Pejačević i Baltazar III. Odescalchi.

niti raspolaže resursima za obranu. Stoga je u ranijem razdoblju demografska revitalizacija Slavonije i Srijema bila jedan od ključnih elemenata koji su utjecali na gospodarski razvoj kraja, što se pokušalo riješiti naseljavanjem stanovništva iz drugih dijelova Monarhije, pa je dinamika popisnog kretanja stanovništva vukovarskog kraja kroz 18. i 19. stoljeće bila pozitivna. Destabilizacijski elementi (epidemije, bolesti, promjene cijena agrarnih proizvoda) činili su privlačnijima druge dijelove Monarhije i prekooceansku emigraciju. Primjerice, iz hrvatskih i slavonskih županija 1911. je registrirano 4.907 iseljenika u Ameriku, od kojih je 490 osoba bilo iz Srijemske županije, iako je stvaran broj bio veći.¹⁴ Do prvog modernog popisa stanovništva (1857.) provedeno je više popisa, ali su provodeni zbog specifičnih državnih potreba i nije popisivano sve stanovništvo, pa različita popisna metodologija onemogućava utvrđivanje preciznog broja žitelja za ranija razdoblja.¹⁵

Tablica 1. Popisno kretanje stanovništva kotara i trgovišta Vukovar (1880.-1910.)

Godina popisa	Broj stanovnika kotara	Lančani indeks	Bazni indeks	Broj stanovnika trgovišta	Lančani indeks	Bazni indeks
1880./1886.	35.344	---	100,00	8.741	---	100,00
1890.	40.752	115,30	115,30	9.494	108,61	108,61
1900.	42.188	103,62	119,36	9.719	102,37	111,19
1910.	42.540	100,74	120,36	10.359	106,59	118,51

Izvor: Izvještaj 1887., 22; Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991. po naseljima (Zagreb, 1998), knj. 5, 3333; Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo Vukovara*, 33, 70.

Iako oscilirajući, razvidan je pozitivan trend (među)popisnog kretanja stanovništva krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Kako navodi Wertheimer-Baletić, iako su migracije imale znatan utjecaj na trend, on je, prvenstveno, bio posljedica prirodnog prirasta.¹⁶ Prvi županijski izvještaj iz 1887. navodi kako na području vukovarskog kotara obitavaju 35.344 osobe. U tom razdoblju broj stanovnika kotara povećan je za 7.196 osoba, odnosno za oko 20

¹⁴ Izvještaj 1912., 303-304.

¹⁵ Primjerice, postoji procjena broja stanovnika Slavonije iz popisa provedenog 1698. Usp. Eugene A. Hammel i Kenneth W. Wachter, „Vrednovanje slavonskog popisa stanovništva iz 1698. godine“, *Etnološka tribina* 19 (1996), 109-150; Dražen Živić i Vinko Živić, „Crtice iz demografske povijesti Vukovara od kraja 17. do početka 21. stoljeća“, u: *Franjevci u Vukovaru - povijest, duhovnost i baština* (Vukovar, 2020), 79-80. Opširnije o demografskim mijenama vukovarskog stanovništva vidi: Dražen Živić, „Brojčani razvoj stanovništva vukovarsko-srijemskog kraja 1857. – 1991. godine“, *Društvena istraživanja* 7 (1998), br. 6 (38), 847-872; Dražen Živić, *Stanovništvo Vukovarsko-srijemske županije (odrednice i obilježja demografskih promjena od sredine 19. do početka 21. stoljeća)* (Zagreb – Vukovar, 2006).

¹⁶ Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo Vukovara*, 63.

posto, dok je porast broja stanovnika trgovišta bio nešto niži i u relativnom udjelu je iznosio 18,5 posto. Međutim, u vukovarskom je kotaru krajem 19. i početkom 20. stoljeća zamjetan trend usporavanja rasta broja stanovnika, dok je situacija u trgovištu bila suprotna, pa je vukovarski kotar krajem 19. stoljeća bio najnapučeniji kotar županije, da bi u idućim desetljećima izgubio prvenstvo od kotara Ruma i Stara Pazova.¹⁷

S obzirom na društveno-ekonomske promjene u 19. stoljeću, na teritorijalni smještaj i gospodarske mogućnosti Slavonije i Srijema, modernizacijski procesi su ovdje bili usporeni. Unatoč ukidanju feudalnih odnosa, ekonomska snaga je ostala u rukama zemljoposjednika koji su rijetko investirali u netradicionalne oblike proizvodnje. Primjerice, od ukupne je površine vukovarskog kotara, koja je obuhvaćala 677,4 četvorna kilometra, gotovo 20 posto (129,5 km²) nakon reforme zbog ukidanja feudalnih odnosa pripadalo obitelji Eltz, koja je početkom 20. stoljeća plaćala najveće izravne poreze na tlu Trojedne Kraljevine.¹⁸ U sklopu modernizacijskih procesa dolazi do promjena gospodarske strukture stanovništva, ali i narodnosne strukture. Uključivanje Vukovara u željeznički sustav Monarhije, što je bila posljedica smještaja na obalama Dunava i uzročno-posljedičnog parobrodarskog potencijala te prvih industrijskih pothvata, potvrđuje orijentiranost na poljoprivrednu proizvodnju, što je za posljedicu imalo nedostatak kvalificirane radne snage, pa je krajem 19. stoljeća pojačana imigracija.¹⁹ Useljavanje kvalificirane radne snage svjedoči o ubrzavanju modernizacijskih procesa, ali i o gospodarskoj zaostalosti. Zanimljivo je da, usprkos očekivanjima, nisu svi doseljenici bili usmjereni na grad. Primjerice, iz Ugarske su se 1897. na područje Srijemske županije uselile 434 osobe, ali se samo njih 36 posto uselilo u Vukovar.²⁰ Potvrda je to širenja modernizacijskih procesa i u drugim dijelovima županije, što potvrđuju i izmjene gospodarske strukture stanovništva.

¹⁷ *Isto*, 49. U popisu provedenom 1910. u vukovarskom je kotaru popisano 42.540 stanovnika, a više stanovnika je popisano u kotarima Ruma (49.138) i Stara Pazova (46.430).

¹⁸ *Izveštaj 1887.*, 22; *Glasonoša* (Karlovac), 19. ožujka 1905; Vlado Horvat, Dražen Živić i Milan Paun, *Vukovar, vjekovni grad* (Vinkovci, 2018), 13.

¹⁹ Igor Karaman, *Industrijalizacija građanske Hrvatske: 1800-1941.* (Zagreb, 1991), 14; Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo Vukovara*, 38, 72. Primjerice, u kotaru Vukovar doseljenici su 1900. činili 26 posto stanovništva, odnosno zavičajnost im je bila iz drugih kotareva, drugih županija ili iz inozemstva.

²⁰ *Izveštaj 1898.*, 212.

Tablica 2. Ukupan broj stanovnika vukovarskog kotara prema djelatnosti

Godina popisa / Sektor	1900.		1910.	Relativni udio
	Apsolutni broj	Relativni udio	Apsolutni broj	
Primarni	16.407	77,5	13.549	69,0
Sekundarni	2.298	10,9	2.761	14,1
Tercijarni	2.458	11,6	3.322	16,9
Svega	21.163	100,00 %	19.632	100,00 %

Izvor: Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo Vukovara*, 76.

Razvidno je da je 1910. u odnosu na 1900. zabilježen pad broja popisnog aktivnog stanovništva za 1.531 osobu (pad za 7,23 posto), što je bila posljedica obveznog školstva pa pripadnici mlađih dobnih skupina nisu sudjelovali u gospodarskim aktivnostima. Razvidno je i da je broj stanovnika koji su se bavili primarnim djelatnostima (agrar) smanjen za 8,5 posto (-2.858 osoba), dok je broj zaposlenih u sekundarnom i tercijarnom sektoru porastao za 1.327 osoba. Vjerojatno se razlika od 1.531 osobe odnosila na spomenute pripadnike mlađih dobnih skupina, ali razvidan je razvoj obrta, trgovine, bankarstva. Valja dodati i da se nedefinirane nadničare koji su obavljali razne poslove ubrajalo u tercijarni sektor, a zbog nedostatka radne snage i visokih nadnica njihov je broj porastao za 113,57 posto. Ako bismo uspoređivali relativni udio popisnog stanovništva prema djelatnostima koje su pripadale sekundarnom ili tercijarnom sektoru, struktura je bila povoljnija od hrvatsko-slavonskog prosjeka, koji je 1900. iznosio 19,81 posto, a deset godina kasnije je porastao na 23,05 posto, dok je vukovarski prosjek bio 22,5 posto (1900.) odnosno 31 posto (1910.).²¹ Iako se podaci o gospodarskoj strukturi stanovništva većih gradova (Zagreb, Osijek) ne mogu uspoređivati s podacima Vukovara, oni svjedoče o složenoj gospodarskoj aktivnosti u kotaru. Osim toga, Vukovar je bio i financijsko središte, gdje su ubirani najveći županijski prihodi od rente, trošarina i inih nameta.²²

Primarne djelatnosti – poljoprivreda, stočarstvo, šumarstvo...

Kao što smo naveli, većina stanovništva vukovarskog kraja bavila se poljoprivredom, stočarstvom, šumarstvom, lovom i sl., za što su u Srijemskoj županiji postojali iznimno povoljni uvjeti. Kakvi su tipovi zemljišta bili naj-

²¹ Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo Vukovara*, 74-79; Božena Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo gradova banske Hrvatske na prijelazu stoljeća (socijalno-ekonomski sastav i vodeći slojevi 1890. - 1914.)* (Zagreb, 1991), 105-109.

²² *Izveštaj 1909.*, 101. Ovi su prihodi, primjerice, 1907. iznosili 128.528 kruna, a po iznosu ubranih prihoda slijedili su kotari Ruma (101.440) i Vinkovci (65.393).

zastupljeniji zabilježeno je u *Izveštaju o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj za upravnu godinu 1900.* (Usp. Tablica 3).

Tablica 3. Vrsta zemljišta, površina i katastarski prihodi u Srijemskoj županiji (1900.)

Vrsta površine	Površina		Relativni udio (%)	Katastarski prihod (u forintama)	Relativni udio (%)
	Jutro ²³	Hvat ²⁴			
Oranice	544.787	676	45,66	3.444.851,20	66,66
Vrtovi	29.741	444	2,49	331.948,79	6,42
Livade	125.344	1.276	10,51	633.239,53	12,25
Vinogradi	6.548	109	0,55	83.561,89	1,62
Pašnjaci	153.110	763	12,83	288.627,41	5,59
Šume	231.244	1.569	19,38	377.864,91	7,31
Trstika	3.298	744	0,28	7.693,99	0,15
Neplodno	98.952	1.120	8,29	0,00	0,00
Svega	1.193.028	301	100,00	5,167.787,72	100,00

Izvor: *Izveštaj 1901.*, 89.

Prema podacima, 45,66 posto županije činile su oranice, a zatim šume, pašnjaci i livade, dok su manji opseg zauzimali vrtovi, vinogradi i trstika. Lokalne su vlasti u suradnji sa zadrugama za isušenje jugoistočnog Srijema te regulaciju rijeke Vuke vodile računa o proširenju opsega obradivog zemljišta. U izvještaju iz 1897. zabilježeno je da vodeni mlinovi (Čakovci, Negoslavci i Berak) uzrokuju nastanak močvara čijom bi se kultivacijom osnovnoj namjeni privelo 800 jutara zemlje, istodobno se probijao odvodni kanal (Marinci, Bogdanovci), kasnije je uređena i Vuka (Tordinci), te je sličnim zahvatima na području županije do Prvog svjetskog rata površina oranica povećana za oko 17 posto (+92.634 jutra).²⁵

Najveći dio stanovništva obitavao je u ruralnim sredinama na posjedima male i srednje veličine, koji su ponegdje bili okupljeni u kućne zadruge, a zbog prilagodbe novim uvjetima gospodarstva sedamdesetih je godina proglašeno više zakonskih odredaba koje su uredile diobu kućnih zadruga, što je usporilo usitnjavanje seljačkih posjeda.²⁶ Kako bi spriječila propadanje sela,

²³ Jutro = 5.754,64 četvorna metra. Željko Mayer, „Šumarstvo vukovarskoga kraja u doba vladavine grofova Eltz s naglaskom na razdoblje 1899. - 1945. godine“, *Vukovarski zbornik* 13 (2018), 176.

²⁴ Hvat = cca. 3,6 četvorna metra (jutro = 1.600 hvati). *Isto.*

²⁵ *Izveštaj 1897.*, 465; *Izveštaj 1907.*, 262; *Izveštaj 1915.*, 250.

²⁶ Mirela Krešić, „Hrvatske kućne zadruge: dioba *per linea* ili *per capita*“, *Pravni vjesnik* 31 (2015), br. 1, 19. Opširnije o problematici u Hrvatskoj i Slavoniji usp. Zdenka Šimončić-

država je provodila postupak komasacije (okrupnjivanje posjeda) u dogovoru interesenata pod nadzorom županijskog komasacijskog povjerenstva. Tako je 1909. u županiji pobrojano 195 zemljišnih zajednica, od kojih 70 uređeno, a 22 su se nalazile u kotaru Vukovar.²⁷ Krajem 19. stoljeća dolazi i do udruživanja u seljačke zadruge.²⁸ Pred Prvi svjetski rat djelovalo je u županiji 76 srpskih zemljoradničkih zadruga, 20 hrvatskih seljačkih zadruga, 56 veresijskih zadruga te 50 ogranaka gospodarskog društva iz Osijeka.²⁹ Njihova je temeljna svrha bila zaštita seljaka od lihvara i pomaganje davanjem povoljnih zajmova s dužim rokom otplate uz nižu kamatnu stopu. Manjak financijskih sredstava za organizaciju i poboljšanje proizvodnje rezultirao je ekstenzivnim načinom uzgoja, što je značilo i manje prinose/prihode.³⁰ Tako se dio oranica stavljao *pod ugar* i prepustio stoci za ispašu, a s vremenom se počelo sijati krmno bilje. Imućniji su (vele)posjednici prešli na intenzivan način, što se raširilo i kod drugih poljoprivrednika. Prema zakonu iz 1873. radi zaštite oranica ustrojeno je poljsko redarstvo, a pojava gospodarskih strojeva ubrzala je rad na poljima.³¹ U uzgoju su prevladavale žitarice i kukuruz, čime se najviše trgovalo, ali i krumpir, zob, ječam, mahunarke, konoplja i krmno bilje.³² Najveće probleme zadavale su oborine, tuča, požari, poplave, biljne bolesti i štetočine. Primjerice, 1910. je županiju pogodio niz pošasti, od kojih je najezda poljskih miševa samo na vukovarskom području uništila 792 jutra usjeva.³³

Vinogradarstvo je bilo sporedno zanimanje zbog neprikladnog terena. Vinovu su lozu uglavnom uzgajali veći zemljoposjednici na području općina Berak, Bogdanovci, Čakovci, Marinci, Nuštar, Opatovac, Sotin, Stari Jankovci i Vukovar.³⁴ Na kraju 19. stoljeća i ovdje su vinovu lozu ugrozile peronospora i filoksera, pa započinje uzgoj američkih sorta vinove loze (*Riparia Portalis* i *Rupestris Monticula*) u kotarima Irig i Stara Pazova.³⁵ U Vukovaru je 1892. zasađeno jutro sorte *Gloria montpellier* da se druge vinogradare potakne na

Bobetko, „Mijena strukture podiobe zemljišnih gospodarstava u Hrvatskoj 1895. - 1931. godine“, *Povijesni prilozi* 12 (1993), 229-279.

²⁷ *Izveštaj 1910.*, 292.

²⁸ Vladimir Miholek, „Hrvatska seljačka zadruga i Marvogojska udruga u Đurđevcu: u povodu 110. i 100. godišnjice osnutka“, *Podravski zbornik* 37 (2011), 172.

²⁹ *Izveštaj 1913.*, 323.

³⁰ Horvat i Potrebica, „Uspon građanskog Vukovara“, 185.

³¹ *Izveštaj 1897.*, 524-525.

³² Kolar, „Gospodarstvo Srijemske županije“, 98-99.

³³ *Izveštaj 1911.*, 297.

³⁴ *Izveštaj 1895.*, 379.

³⁵ *Izveštaj 1887.*, 92; *Izveštaj 1912.*, 287.

obnovu uzgoja vinove loze, nekoliko godina kasnije u općinskom je vinogradu zasađeno još trsova *Riparie*, a ostalim su općinama ustupljena četiri jutra zemlje.³⁶ Stoga se pokušalo raširiti voćarstvo, ali usprkos uložnim naporima lokalnih vlasti, županijski izvještaji bilježe slab interes lokalnog pučanstva za ovu granu poljoprivrede.³⁷ Naime, ti su pozivi bili često bilježeni u izvješćima stoga što je voćarstvo moglo biti unosno, osobito u vrijeme kada je filoksera poharala vinovu lozu. Osim manjeg broja žitelja koji su se prihvatili samostalnog uzgoja voća, najveće voćarske nasade imali su veleposjedi, općine te podružnice Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva iz Vukovara. Također, svaka je općina posjedovala i školski vrt, a urod je dijeljen pučanstvu.³⁸ Uz voće, poneki školski vrt posjedovao je i pčelinjake. U vukovarskom je kotaru 1912. bio ukupno 31 školski vrt, od kojih je devet imalo pčelinjake.³⁹ Bilo je i prijedloga da se voćke zasade uz ceste i putove, ali je za vukovarski kotar 1894. zaključeno da se ti prostori ostave za nasade stabala duda.⁴⁰ Kao i u većini poljodjelskih aktivnosti, loše vremenske prilike i razne pošasti nepovoljno su utjecale na prinose, a proljetni mraz i tuča su uništavali nasade.⁴¹ S druge strane, za očuvanje pčelarstva (izložbe, predavanja, prodaja košnica itd.) brinula su pčelarska društva. Dva su takva društva djelovala na području Srijemske županije, od kojih je vukovarsko osnovano 1891., odnosno ranije negoli u drugim krajevima Kraljevine, a za desetogodišnjicu osnivanja u Vukovaru je održana izložba i kongres pčelara Hrvatske i Slavonije.⁴²

Još od 18. stoljeća u Srijemskoj županiji se uzgajao dudov svilac, za čiju je preradu u Vukovaru postojalo nekoliko filanda.⁴³ Do početka 20. stoljeća za svilarstvo su skrebile općinske vlasti i Zemaljska vlada, a nakon toga Hrvatska poljodjelska banka, te za istočne dijelove Monarhije Savez srpskih zemljoradničkih udruga.⁴⁴ Dudova stabla sadena su u općinskim i školskim vrtovima, pored putova te na rubovima oranica. Prema izvješću o stanju svilogojstva, u Srijemskoj se županiji 1880. svilogojstvom bavila 261 obitelj.⁴⁵

³⁶ *Izvještaj 1897.*, 380.

³⁷ *Izvještaj 1895.*, 336.

³⁸ *Izvještaj 1895.*, 341.

³⁹ *Izvještaj 1913.*, 186.

⁴⁰ *Izvještaj 1895.*, 395.

⁴¹ *Izvještaj 1913.*, 322.

⁴² Horvat, „Pčelarsko društvo u Vukovaru“, 192-194.

⁴³ Alexander Buczynski, „The development of sericulture and the production of silk in Croatia“, *Povijesni prilozi* 20 (2001), br. 21, 181.

⁴⁴ *Izvještaj 1913.*, 317; Miholek, „Hrvatska seljačka zadruga“, 172.

⁴⁵ *Izvještaj preuzvišenom gospodinu Teodoru grofu Pejacevich-u banu Hrvatske, Slavonije i Dalmacije o stanju svilogojstva u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji u godini 1906.* (Budimpešta, 1907), 10.

Početak 20. stoljeća upravo je Srijemska županija imala najveći udio u svilogojstvu od svih županija Trojedne Kraljevine i tu se uzgajalo 73 posto dudovih stabala.⁴⁶ Iako je bio prisutan u svim općinama vukovarskog kotara, uzgoj dudova svilca nije uzeo previše maha jer je žiteljstvo zbog sigurnije zarade radije uzgajalo druge poljoprivredne kulture.⁴⁷ Zanimljivo je da su, usprkos nezainteresiranosti, u vukovarskom kraju prevladavali veći i snažniji uzgajivači dudova svilca, odnosno pojedini je uzgajivač imao više stabala nego u drugim kotarima.⁴⁸ Županijske vlasti poticale su općine na privlačnije nadničara uzgoju te kulture, jer se radilo o laganom poslu uz dobru i sigurnu zaradu.⁴⁹ Periodična oboljenja dudova svilca negativno su se odrazila na trgovinu čahurama, ali i na motivaciju ljudi da se bave svilogojstvom.

Šumske su površine zauzimale gotovo petinu Srijemske županije, a pola šumskog fonda pripadalo je imovnim općinama bivše Vojne krajine, dok je ostatak pripadao državnom eraru ili privatnom vlasništvu.⁵⁰ Zemljišnih zajednica sa šumskom površinom u vukovarskom kotaru je 1911. bilo 10, s prosječnom površinom od oko 130 jutara.⁵¹ Najveći posjednik šuma u županiji bio je iločki veleposjed, a u vukovarskom kraju to su bile obitelji Eltz i Hedervary. Ukupno se u Hrvatskoj i Slavoniji nalazio 41 veleposjednik s više od 5.000 rali (20 km²).⁵² Upravu i kontrolu gradskog, privatnog i zadružnog šumskog fonda imali su županijski nadšumar iz Vukovara i kotarski šumar u Iriju.⁵³ Iznimka je bio šumarski ured veleposjeda Eltz koji je zapošljavao vlastite stručnjake. Prema izvještaju za 1907. upravnu godinu, u županiji je za nadziranje i kontrolu šuma te njihov uzgoj bilo zaposleno šezdesetak javnih te 15 privatnih šumarskih tehničara.⁵⁴ Državni šumski fond nastao razvojenjem Vojne krajine bio je pod upravom brodske i petrovaradinske imovne općine.⁵⁵ Dio šuma u privatnom vlasništvu bio je namijenjen za sječu, a drvna građa koristila se u industriji, dok su stabla manjih šuma služila za ogrjev. Nakon krčenja nekog šumskog područja krčevina bi se davala u petogodišnji zakup,

⁴⁶ *Isto*, 22.

⁴⁷ *Izvještaj 1907.*, 269.

⁴⁸ *Izvještaj preuzvišenom gospodinu Teodoru grofu Pejacevich-u*, 24. U kotaru Vukovar jedan uzgajivač je prosječno imao 11 stabala, dok je u kotaru Stara Pazova svaki uzgajivač prosječno imao 7 stabala.

⁴⁹ *Isto*, 176.

⁵⁰ *Izvještaj 1913.*, 326.

⁵¹ *Izvještaj 1912.*, 297.

⁵² *Sriemski Hrvat: list za politiku, pouku i zabavu* (Vukovar), br. 79, 2. listopada 1886.

⁵³ *Izvještaj 1906.*, 247.

⁵⁴ *Izvještaj 1908.*, 332.

⁵⁵ *Isto*, 331; Kolar, „Gospodarstvo Srijemske županije“, 104.

te bi se zatim sadio žir i crni orah radi obnove jednovrsnog šumskog fonda. Trgovanje drvetom, osobito slavonskom hrastovinom, bilo je veoma unosno.

Lovstvo je bilo veoma rašireno u vukovarskom kotaru, što potvrđuju izvješća o odstrelu zvjeradi u Srijemskoj županiji, u čemu je vukovarski kotar prednjačio. Taj je broj, primjerice, 1905. iznosio 20.047, a pet godina kasnije 25.834, što je bio porast za gotovo 29 posto.⁵⁶ Godine 1914. vukovarska je okolica brojala 30 općinskih i 22 privatna lovišta, s ukupnom površinom od 120.768 katastarskih jutara.⁵⁷ Veleposjedi su bili najveći zakupci lovnih područja i brinuli su o uzdržavanju divljači te odstrelu grabežljivaca i štetočina.⁵⁸ Srijemska je županija imala i niz vodotoka, od kojih su za vukovarski kotar važne bile rijeke Dunav, Bosut i Vuka. Možda najvažniji aspekt je bio prehrambeni, i ribolov je bio veoma rasprostranjen. Ribom se trgovalo u Vukovaru i inozemstvu (Budimpešta, Temišvar).⁵⁹ Izlagači su sudjelovali i na međunarodnoj izložbi za pučku prehranu i vojnu opskrbu (Beč, 1894.), na kojoj su se istaknuli Vukovarci Ivan Kostenac i Josip Rukavina.⁶⁰ Sredinom 19. stoljeća u vukovarskoj se okolici sedmina obrtnika (72 od 420) bavila izlovom ribe, ali broj im opada i prepolovljen je do početka 20. stoljeća.⁶¹

Na prostoru Srijemske županije uzgoj stoke je, uz poljoprivredu, bio najvažnija gospodarska djelatnost. Osim za potrebe lokalnog pučanstva, stokom se trgovalo s austrijskim i ugarskim krajevima. Sitna se stoka obrađivala u kućanstvima, dok su se klaonice nalazile u većim mjestima, a zastarjelu vukovarsku klaonicu zamijenila je nova izgrađena 1904.⁶² U vukovarskom kraju osobito se brinulo o govedarstvu i konjogojstvu. Primjerice, govedarstvo se do druge polovice 19. stoljeća oslanjalo na podolski tip goveda, a zatim će se uvesti odnosno križati različite pasmine.⁶³ U kotaru se 1894. uzgajalo 4.344 krave te 46 bikova.⁶⁴ Tijekom 19. stoljeća, zahvaljujući vukovarskom veleposjedu, ubrzano se razvija konjogojstvo. Za razliku od drugih dijelova Monarhije, u Srijemu su imućniji zemljoposjednici uz pomoć konja orali tlo, pa je vukovarski veleposjed na pustari Grabovo 1868. utemeljio ergelu za uzgoj robusne pasmine *nonijus*, a osobito se isticao uzgoj lipicanaca u Vukovaru (Eltz)

⁵⁶ *Izveštaj 1906.*, 259; *Izveštaj 1911.*, 375.

⁵⁷ *Izveštaj 1915.*, 288.

⁵⁸ *Izveštaj 1901.*, 309-310.

⁵⁹ Horvat, *Obrt i trgovina*, 68.

⁶⁰ *Izveštaj 1895.*, 404.

⁶¹ Horvat, *Obrt i trgovina*, 66, 263.

⁶² *Izveštaj 1901.*, 128; Horvat, *Obrt i trgovina*, 111.

⁶³ *Izveštaj 1895.*, 365; Horvat i Potrebića, „Uspon građanskog Vukovara“, 186.

⁶⁴ *Izveštaj 1895.*, 366.

i Iloku (Odescalchi).⁶⁵ Prema odredbi Odjela za unutarnje poslove Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade o očuvanju kvalitete pasmina, konjogojci su bili dužni voditi čistokrvne pastuhe na godišnji pregled, gdje su stjecali licenciranu potvrdu, neki su vlasnici dobivali i godišnje subvencije, a u vukovarskom je kotaru na prijelazu stoljeća popisano 29 licenciranih i 9 zemaljskih pastuha te 3.935 kobila.⁶⁶ Uz goveda i konje, najviše su se uzgajale ovce i svinje, a od potonjih najzastupljenije su bile budjanovačka (srijemska) i bijela pasmina.⁶⁷ Trgovanje svinjama bilo je unosno, što potvrđuje i podatak da je iz županije, primjerice, 1911. izvezeno 28.349 svinja, odnosno u relativnom udjelu to je bilo gotovo 50 posto ukupne vrijednosti grla stoke prodanih te godine.⁶⁸ Zbog porasta vrijednosti, početkom 20. stoljeća jača i uzgoj ovaca.⁶⁹ Do kraja 19. stoljeća svaki je kotar imao namještenog veterinara, uz njih su postojali glavni županijski veterinar te jedan dodatni u Mitrovici ili u Zemunu koji su nadgledali uvoz stoke iz Srbije, a prijevoz se obavljao na određenim željezničkim ili parobrodarskim tovarnim postajama.⁷⁰

Obrt i industrija

Obrtništvo obuhvaća širok spektar zanimanja koja se bave izradom, popravkom ili preradom sirovina te predmeta za svakodnevnu uporabu, a mogu se podijeliti na dopuštene i slobodne. Kod dopuštenih obrta nužna je bila potvrda vlasti da je osoba kvalificirana, odnosno osposobljena za obavljanje obrta, a ta je skupina uključivala i ograničene obrte, tj. djelatnosti koje su ovisile o lokalnim potrebama.⁷¹ U drugoj polovici 19. stoljeća zakonski se regulira položaj obrtnika, ukinuti su cehovi, liberaliziran je gospodarski život, a bavljenje obrtom omogućeno je punoljetnim osobama, za što su trebali is-

⁶⁵ Kolar, „Gospodarstvo Srijemske županije“, 100; Horvat i Potrebica, „Uspon građanskog Vukovara“, 186.

⁶⁶ *Izveštaj 1895.*, 94; *Izveštaj 1901.*, 329.

⁶⁷ *Izveštaj 1895.*, 367; *Izveštaj 1912.*, 320.

⁶⁸ *Izveštaj 1913.*, 320.

⁶⁹ *Izveštaj 1895.*, 366; *Izveštaj 1907.*, 249. Primjerice, 1907. je zabilježeno da se u županiji uzgaja 14.000 ovaca više nego prethodne godine.

⁷⁰ *Izveštaj 1887.*, 55; *Izveštaj 1898.*, 309; *Izveštaj 1899.*, 306; *Izveštaj 1906.*, 214-215. U Srijemskoj županiji je bilo 19 takvih postaja (1898.), čiji je broj oscilirao. U vukovarskom se kotaru koristila postaja Vukovar. Radi lakše kontrole uvoza stoke sa susjednih prostora, poslovale su i parobrodarske postaje Mitrovica i Zemun.

⁷¹ Među dopuštenim obrtima bili su bravari, kovači, ljekarnici, zlatari, bakropisci, dimnjačari, kožari, drvodjelci itd. Ograničenim obrtnicima su smatrani pekari, pivari, pečenjari, travari, mesari, crepari i sl. Slobodni obrti ticali su se jednostavnih djelatnosti za koje nije bila potrebna posebna obuka (tkalci platna, uresari, čipkari itd.). Usp. Horvat, *Obrt i trgovina*, 62-63.

hoditi dozvolu općinskih ili gradskih vlasti, što je rezultiralo nezadovoljstvom obrtnika iz Hrvatske i Slavonije jer su se njihovi obrti našli na udaru stranih trgovaca i konkurencije. Nekoliko godina kasnije (1884.) izvršena je revizija zakona, obrtnicima je uvedena obveza osposobljavanja, što je značilo i polazak naučnika u šegrtske škole, a sve koji nisu posjedovali dozvole lokalnih vlasti globile bi inspekcije koje su se redovno provodile.⁷² Kao što smo nave-li, slavonski su krajevi u odnosu na ostale dijelove Monarhije bili na nižem stupnju razvijenosti. Na to su stanje ozbiljan utjecaj imale nedovoljna akumulacija kapitala, kao posljedica orijentacije na poljoprivrednu proizvodnju gdje je prednjačio veleposjednički kapital, te slaba prometna povezanost jer je izgradnja prometne infrastrukture bila u začecima.⁷³ Istodobno, treba dodati i da je dvadesetak tisuća obrtnika, koliko ih je djelovalo na području Slavonije na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, bilo lokalnog karaktera, odnosno sirovine su nabavljali na selu, koje im je bilo i jedino tržište za plasiranje proizvoda.⁷⁴ Otegotnu okolnost obrtnicima predstavljala je i pojava jeftinije i pristupačnije robe industrijske proizvodnje, pa su obrtnici interese nastojali očuvati okupljanjem u zadruge.⁷⁵ Razvoj obrtništva i trgovine u Slavoniji nadgledala je Trgovačko-obrtnička komora (TOK) iz Osijeka, u čiji su rad bili uključeni predstavnici svakog kotara, pa su tako vukovarski kotar zastupali po jedan predstavnik za trgovački i za obrtnički odjel.⁷⁶ U Srijemskoj su županiji prednjačili obrtnici koji su proizvodili i na tržište plasirali prehrambene, drvopre- rađivačke, građevne, metalske te ugostiteljske proizvode i usluge. Već prema rezultatima prvog modernog popisa stanovništva (1857.) razvidan je znatan broj obrtnika na vukovarskom području; tada je popisano 118 trgovaca i 820 obrtnika.⁷⁷ Idućih desetljeća njihov broj višestruko raste, pa se 1895. spomi- nju 1.023 obrtnika (7.179 u Srijemskoj županiji), da bi u popisu stanovništva provedenom 1910. u vukovarskom kotaru bilo popisano 2.759 obrtnika, što je porast od 2 i pol puta.⁷⁸ Ovaj je rast pratio i porast ukupno popisanog bro- ja stanovnika trgovišta i kotara, ali i promjene u gospodarskoj strukturi stan- ovništva. Prema rezultatima popisa iz 1910., u Vukovaru je popisano 1.714

⁷² *Izveštaj 1887.*, 41; Baždar, „Trgovačke prilike“, 233; Horvat, *Obrt i trgovina*, 88.

⁷³ Igor Karaman, „Razvitak industrijske privrede, prometa i novčarstva u Slavoniji u doba na- godbenog sustava (1868. - 1918.)“, u: Igor Karaman, *Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću* (Zagreb, 1972), 177 i dalje.

⁷⁴ Horvat, *Obrt i trgovina*, 62.

⁷⁵ *Izveštaj 1912.*, 289. Primjerice, u Vukovaru su 1911. djelovale zidarska i tesarska, krznar- ska, mlinarska, ribarska obrtnička te hrvatska zajednička, hrvatska obrtnička (krojači, po- stolari, čarapari, užari, tkalci...) i prva srpska zanatlijska zadruga.

⁷⁶ *Izveštaj 1887.*, 42; Usp. Boris Olujić, „Dva jubileja Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu“, *Časopis za suvremenu povijest* 24/2 (1992), 193-194.

⁷⁷ Horvat, *Obrt i trgovina*, 67.

⁷⁸ *Izveštaj 1895.*, 426; Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo Vukovara*, 79.

obrtnika, što je bilo oko tri petine obrtnika kotara.⁷⁹ Rezultati popisa ukazuju i na visok relativni udio obrtnika koji su poslovali u ruralnim područjima, što je bilo povezano s nabavljanjem sirovina i plasiranjem proizvoda, ali to je bila i potvrda da su radili samo za lokalne potrebe, tj. vjerojatno se radilo o kućnom obrtu. Stoga ne čudi nazadovanje malog obrtništva početkom 20. stoljeća, što je bilo posljedica nedostatka kapitala za širenje proizvodnje i manjka kvalificirane radne snage, a udarac je obrtništvo predstavljala i činjenica da se puk, ionako slabe kupovne moći, odlučivao na kupnju jeftine uvozne industrijske robe.⁸⁰ Kada već spominjemo obrtništvo, treba spomenuti i kako je u Vukovaru 1887. osnovana šegrtska škola koja je, nakon vinkovačke, bila druga te vrste u županiji u kojoj je njihov broj porastao na 14 do početka Prvog svjetskog rata.⁸¹ Izvještaji Srijemske županije bilježe dva tipa podataka o broju šegrta u županiji, odnosno broju polaznika šegrtskih škola, te ukupan broj obrtničkih i trgovačkih šegrta po kotarima i gradovima. Iako je reforma obrta i trgovine 1884. uvela institucionalno obrazovanje, ovi brojevi ukazuju kako veliki broj šegrta početkom 20. stoljeća nije pohađao šegrtske škole. Nakon 1905. dolazi do opadanja broja šegrta u vukovarskom kotaru, što je moglo biti posljedica nazadovanja obrtništva (Usp. Tablica 4.). Naime, mladi su odlazili u druge dijelove županije ili su se bavili nadničarstvom i industrijskim poslovima, odnosno djelatnostima čiji je relativni udio (i apsolutni broj) porastao u ukupnom stanovništvu u tom razdoblju.⁸²

Tablica 4. Broj obrtničkih i trgovačkih šegrta u vukovarskoj šegrtskoj školi te kotaru

Godina	Šegrtska škola Vukovar – broj šegrta	Lančani indeks	Bazni indeks	Šegrtske škole kotara Vukovar – broj šegrta	Lančani indeks	Bazni indeks
1894.	---	---	---	261	100,00	100,00
1900.	187	100,00	100,00	374	143,30	143,30
1905.	211	112,83	112,83	469	125,40	179,69
1910.	203	96,21	108,56	223	47,55	85,44

Izvor: *Izvještaj 1895., 1901., 1906., 1911.*

Usprkos slaboj akumulaciji kapitala, u vukovarskom se kotaru na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće naziru i industrijski pothvati. Međutim, manufakturna i predindustrijska proizvodnja na širem području Slavonije, pa tako i

⁷⁹ *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. 2. r. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenkint* [Popis stanovništva zemalja ugarske Svete Krune za godinu 1910. 2. Zanimanje stanovništva i velika industrijska poduzeća] (Budapest, 1913), 946.

⁸⁰ *Izvještaj 1897.*, 559.

⁸¹ *Izvještaj 1915.*, 211.

⁸² Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo Vukovara*, 79.

u vukovarskom kotaru prevladava i krajem 19. stoljeća. Posljedica je to presudne uloge veleposjedničkog kapitala koji je investirani u pokretanje pogona za primarnu obradu sirovina (prvi slavonski paromlin podigla je obitelj Eltz u Korođu kod Osijeka (1846.).⁸³ Kroz 19. stoljeće podižu se i posluju pilane i mlinovi, te pogoni za proizvodnju cigle i vapna. Tako su početkom druge polovice 19. stoljeća na području Slavonije poslovale 63 ciglane, od kojih je najveća bila vukovarska, koja je proizvode plasirala i na inozemno tržište.⁸⁴ Na prijelazu stoljeća u vukovarskoj okolici posluje i nekoliko pogona za preradu drva, koji su radi lakšeg prijevoza smješteni uz obalu Dunava. Budući da je prevladavala poljoprivredna proizvodnja, ne čudi da su u vukovarskom kraju bili rašireni vodenice i mlinovi, uostalom kao i mlinarska industrija. Potvrđuje to i izvješće Trgovačko-obrtničke komore iz Osijeka (1881.) koje za područje Slavonije navodi 1.954 mlinarska objekta (njih čak 1.917 kao pogonsku snagu koristilo je vodu). Na uspon mlinarstva ukazuje i podatak da je za deset godina broj parnih mlinova više nego utrostručen (s 26 na 86 mlinova), a mlinovi koji su poslovali na veleposjedima plaćali su koncesiju, i takvih je mlinova na vukovarskom veleposjedu bilo 570.⁸⁵ Proces prijelaza s proizvodnje manufakturnog tipa na serijsku proizvodnju bio je spor. Prema izvještaju iz 1908., u Srijemskoj su županiji poslovala 82 industrijska poduzeća, a od toga 13 u Vukovaru.⁸⁶ Od 1900. županijski izvještaji bilježe podatke o broju kotlova, većim industrijskim postrojenjima i broju radnika. Te godine zabilježeno je 11 postrojenja sa 107 zaposlenih.⁸⁷ Na početku Prvog svjetskog rata u kotaru će se nalaziti 9 tvornica sa 350 zaposlenih, od čega većina u vukovarskoj kudeljari.⁸⁸

Tablica 5. Broj parnih kotlova u vukovarskom kotaru prema vrsti i namjeni

Godina	Tip stroja		Namjena		Svega
	Stabilni kotlovi	Lokomobilni	Industrija	Gospodarski	
1900.	11	93	13	91	104
1905.	10	107	12	105	117
1910.	14	126	17	123	140
1913.	8	127	9	126	135

Izvor: *Izveštaj 1901., 1906., 1911., 1914.*

⁸³ Horvat i Potrebića, „Uspon građanskog Vukovara“, 188; Željko Lekšić, „Iz povijesti đakovačkih mlinova“, *Zbornik Muzeja Đakovštine* 5 (2001), 24.

⁸⁴ Horvat, *Obrt i trgovina*, 105; Igor Karaman, „Kapitalistička privreda sjeverne Hrvatske između nagodbe i njezine revizije (1868 - 1873)“, u: Igor Karaman, *Industrijalizacija građanske Hrvatske: 1800-1941.* (Zagreb, 1991), 140.

⁸⁵ Horvat, *Obrt i trgovina*, 81.

⁸⁶ Živaković-Kerže, „Na podunavskom prometnom pravcu“, 144.

⁸⁷ *Izveštaj 1901.*, 339.

⁸⁸ *Izveštaj 1915.*, 270.

Sliku industrijske razvijenosti kotara donekle približava broj parnih kotlova. Stabilne kotlove koristili su mlinovi i pilane, dok su lokomobilni bili namijenjeni za poljoprivredu.⁸⁹ Iz prethodne je tablice razvidno da se njihov broj povećavao, ali i da je većina služila za agrarne svrhe. Vukovarski je kotar, uz rumski i staropazovački, spadao među kotareve s najvećim brojem kotlova u županiji. Vjerojatno najveći industrijski pothvat vukovarskog kraja do početka Prvog svjetskog rata bila je izgradnja vukovarske kudeljare tvrtke *Hungaria* d. d., a važnu ulogu u pokretanju (1905.) imali su imućniji Vukovarci, bogdanovački veleposjednik i srijemski veliki župan Imbro pl. Hiddeghety te grof Karlo Eltz, koji je za smještaj pogona prepustio zemljište kod Borova.⁹⁰ Ubrzo se javlja i mogućnost proizvodnje električne energije, koju će zakupnik prodavati u sklopu električne rasvjete, uvedene 1909.⁹¹ Unatoč slabom razvoju industrije, u Vukovaru je bilo i štrajkova. Tako je vijest o štrajku radnika koji su gradili tvornicu 1906. zabilježio vinkovački *Cibalis*, a u svojim zahtjevima radnici su tražili kraće radno vrijeme, veće plaće i uklanjanje nekvalificiranih radnika s gradilišta.⁹²

Promet, trgovina, bankarstvo

Kao što smo naveli, jedan je od elemenata koji su pozitivno utjecali na razvoj Vukovara njegov položaj na važnom prometnom putu. U 19. se stoljeću najveći dio prometa odvijao rijekama. Vukovar se prvi put uključuje u dunavski riječni put 1830. kada se osniva Dunavsko parobrodarsko društvo, koje je organiziralo parobrodarski promet diljem Monarhije, među inim i prema Crnom moru.⁹³ Plovidbe su bile redovite; svakodnevno je plovio brod za Zemun i Beograd, te uzvodno za Budimpeštu.⁹⁴ Devedesetih godina ponovo se javlja ideja o probijanju kanala Vukovar – Šamac, dijela projekta povezivanja Podunavlja sa središnjom Hrvatskom i s Rijekom, čime bi put od Budimpešte do bosanske granice bio skraćen za 300 kilometara.⁹⁵ Iako su razrađeni tehnički detalji toka kanala, od projekta se odustalo zbog manjka sredstava.⁹⁶ Nekoliko godina

⁸⁹ Kolar, „Gospodarstvo Srijemske županije“, 106.

⁹⁰ Horvat i Potrebica, „Uspon građanskog Vukovara“, 188.

⁹¹ Horvat, *Obrt i trgovina*, 106. Opširnije vidi: Vlado Horvat, Ivan Mravak i Ivan Pulhert, *Stoljeće vukovarskog svjetla 1909. - 2009.* (Vukovar - Zagreb, 2009).

⁹² *Cibalis* (Vinkovci), 8. travnja 1906.

⁹³ Kolar, „Gospodarstvo Srijemske županije“, 108.

⁹⁴ *Srijemski Hrvat* (Vukovar) te kasnije *Srijemske novine* (Vukovar) redovito su objavljivali red plovidbe.

⁹⁵ *Svjetlo* (Karlovac), 26. svibnja 1901. Opširnije vidi Horvat, „Kanal Dunav – Sava“, 218-234.

⁹⁶ *Dom i sviet* (Zagreb), br. 23, 1. prosinca 1900; *Svjetlo* (Karlovac), 19. listopada 1902; Kolar, „Gospodarstvo Srijemske županije“, 111.

kasnije (1908.) županijska će skupština i dalje raspravljati o izvedbi kanala.⁹⁷ Osim parobrodarstva, razvija se i željeznička mreža koja je trebala pridonijeti gospodarskom boljitku. Iako su sredinom 19. stoljeća ulagani napori da se Srijem poveže sa Zagrebom i Rijekom, realizacija planova zaobišla je Vukovar.⁹⁸ Prvo je izgrađena pruga koja je povezala Budimpeštu i Brod (1878.), a postaju je imala u Borovu, koja je s Vukovarom povezana 1891.⁹⁹ Dva broja *Sriemskog Hrvata* iz veljače 1886. pišu o delegaciji vukovarske općine u Zagrebu u vezi s izgradnjom trase pruge Vukovar – Mitrovica jer je Mitrovica 1883. povezana s Rumom, ali bez povoljnog ishoda.¹⁰⁰ Do Prvog svjetskog rata izgrađena je trasa Borovo – Tovarnik – Rača.¹⁰¹ Iako je kraj 19. stoljeća obilježen pojačanom izgradnjom prometnica, stanje cesta je uglavnom bilo loše.

U Vukovaru kao prometnom mjestu razvijaju se i uslužne djelatnosti, pa se tu nalazilo više gostionica, prenočišta i hotela. Pravo krčmarenja dodjeljivao je vukovarski veleposjed, dok su neki objekti bili u općinskom vlasništvu, te se njihovim poslovanjem punila općinska blagajna. Krčme su morale raditi u skladu s propisanim pravilima, a inspekcijskim nadzorom uočeni prekršaji tih pravila novčano su sankcionirani.¹⁰² Tiskovine su nerijetko iznosile popise gostiju vukovarskih prenočišta i hotela, iz kojih je vidljivo da su pristizali iz svih krajeva Monarhije (petrovaradinski policijski povjerenik, bečki krojač, trgovac iz Budimpešte...) i šire (Pruska).¹⁰³ U prosjeku, Vukovar je godišnje posjećivalo oko dvije tisuće gostiju. Cijenjeni su lokali bili *Central*, *K crnom konju*, *K zlatnom sidru*, *Lav* i *Narodna kavana*.¹⁰⁴ Objekti *K crnom konju* i *Lav* su bili u vlasništvu veleposjeda, koji ih je davao u zakup. Bili su poznati i hoteli *Central* i *Nacional* u centru Vukovara, gdje je bio smješten i hotel *Grand* (tada Švicarska kuća, danas Radnički dom), koji je 1897. izgradio vukovarski trgovac Aleksa Paunović.¹⁰⁵ Godine 1902. uvedene su telefonske linije u Vukovaru, kojima su povezane i obližnje pustare, a za korištenje mreže plaćala se godišnja pristojba.¹⁰⁶ *Mađarski statistički godišnjak* iz 1910. navodi da se u

⁹⁷ *Izveštaj 1909.*, 135-136.

⁹⁸ Horvat, *Obrt i trgovina*, 93; Mirjana Gross i Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća* (Zagreb, 1992), 352; Baždar, „Planovi i nacrti“, 417-420.

⁹⁹ Živaković-Kerže, „Srijemska županija u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća“, 205-206.

¹⁰⁰ *Sriemski Hrvat*, br. 16, 24. veljače 1886; br. 17, 27. veljače 1886.

¹⁰¹ Kolar, „Gospodarstvo Srijemske županije“, 109.

¹⁰² *Izveštaj 1909.*, 278.

¹⁰³ *Sriemski Hrvat*, br. 30, 14. travnja 1886.

¹⁰⁴ *Sriemski Hrvat*, br. 1, 3. siječnja 1886.

¹⁰⁵ Horvat, *Obrt i trgovina*, 96-97.

¹⁰⁶ *Izveštaj 1902.*, 381.

Vukovaru tada nalazilo 107 govornih stanica, dok ih je primjerice u Osijeku bilo 522, a u Zagrebu 1.732.¹⁰⁷

U Srijemskoj se županiji najviše trgovalo u gradovima i u većim mjestima uz rijeke.¹⁰⁸ Ostvarujući trgovačke veze s uzvodnim dunavskim prostorom, Vojvodinom i ostatkom Slavonije, Vukovar je, u okvirima kotara i županije, bio najživlje tržište, gdje su bila i skladišta robe.¹⁰⁹ Izvješća o stanju javne uprave bilježe kako su glavna izvozna tržišta za vukovarsku robu bili Ugarska i Austrija, a najviše se trgovalo poljoprivrednim i stočarskim proizvodima, ribom, drvom i konjima (koje se prodavalo i u Italiju i Njemačku). Zanimljivo je dodati i da su cijene osnovnih živežnih namirnica bile niže od cijena u Beču ili Ugarskoj, ali su bile više od cijena u Zagrebu.¹¹⁰ Od gospodarskih djelatnosti, izgleda da se trgovina najbrže razvijala. U vukovarskom je kotaru 1894. popisano 227 trgovačkih poduzeća, a u Srijemskoj ih je županiji tada više popisano samo u kotaru Ilok (264).¹¹¹ Ta su trgovačka poduzeća bile prodavaonice robe široke potrošnje, a trgovalo se prehrambenim i odjevnim proizvodima.¹¹² Broj se trgovaca povećavao, pa ih je u vukovarskom kotaru bilo 443 (1900.), odnosno 505 (1910.), a u popisu stanovništva iz 1910. u Vukovaru su popisana 394 trgovca, tj. 80 posto trgovaca kotara.¹¹³ Iako je najveći broj trgovaca bio lokalnog značaja, nekolicina je stekla zavidan imetak, a uvozili su robu iz Ugarske i Austrije (npr. Herman Koller je trgovao koksom).¹¹⁴ Neki su veletrgovci sudjelovali u radu županijske skupštine jer su plaćali visoke poreze, ali stečeni kapital rijetko se ulagao u industriju. Uspješniji su trgovci ukrašavali izloge, objavljivali memorandume i oglašavali se u novinama, a najmućniji su gradili reprezentativna zdanja, kao npr. palaču Landesmann (1893.).¹¹⁵

Središnja točka gospodarskog života puka bili su sajmovi održavani u većim mjestima i gradovima.¹¹⁶ Za sudjelovanje na sajmovima prodavači su

¹⁰⁷ *Magyar statisztikai évkönyv 1910.* [Mađarski/Ugarski statistički godišnjak za 1910.] (Budapest, 1911), 269.

¹⁰⁸ Baždar, „Trgovačke prilike“, 235.

¹⁰⁹ Gross i Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 345.

¹¹⁰ Primjerice, kgm (kg po m³) pšenice u Zagrebu se prodavao za 4 do 4,50 forinte (6,80 u Vukovaru), raž za 2,90 do 3,20 (6 u Vukovaru), zob 1,70 do 2 (5,20 u Vukovaru), ječam 2,70 do 3,20 (4,70 u Vukovaru), kukuruz za 2,80 do 3,10 (4,80 u Vukovaru) forinti. *Sriemski Hrvat*, br. 52, 30. lipnja 1886.

¹¹¹ *Izvještaj 1895.*, 423.

¹¹² Horvat, *Obrt i trgovina*, 98.

¹¹³ *A Magyar Szent Korona országainak 1910.*, 946.

¹¹⁴ *Sriemski Hrvat*, br. 80, 6. listopada 1886.

¹¹⁵ Zlatko Karač, „Palača Landesmann u Vukovaru – Konzervatorske bilješke uz nedavnu obnovu“, *Vukovarski zbornik* 5 (2010), 177.

¹¹⁶ *Sriemski Hrvat*, br. 80, 6. listopada 1886.

plaćali pristojbu (pijacovinu) i uvozninu (carinu) na robu, iako je bilo prijedloga da se pristojbe ukinu.¹¹⁷ Veću posjećenost su imali godišnji sajmovi. Primjerice, Čakovci su podnijeli zahtjev za održavanje sajma 23. i 24. travnja, a vukovarsko je trgovište, koje je održavalo godišnje sajmove u travnju, lipnju, rujnu i studenome, zatražilo odobrenje održavanja godišnjeg sajma krajem mjeseca veljače, što je odbijeno jer je kolidiralo s vremenom održavanja sajmovi u Nuštru i Vinkovcima.¹¹⁸ Prisutan oblik trgovine bilo je i kućarenje, čime su se bavili stranci, tj. osobe koje nisu bile zavičajne području grada, odnosno kotara Vukovar, već su dolazile iz drugih krajeva Monarhije (pretežito gornjougarski krajevi). Kućari su bili nelojalna konkurencija jer su prodavali jeftiniju industrijsku robu, a nisu bili obveznici plaćanja lokalnih nameta, pa su se domaći trgovci udružili kako bi se kućarenje zabranilo.¹¹⁹ Nadopunom *Obrtnog zakona* iz 1884. strancima je zabranjeno kućarenje, nešto kasnije je određeno da kućari mogu prodavati robu u roku od 24 sata u jednom naselju u ruralnim sredinama gdje nije bilo obrtnika, da bi početkom 20. stoljeća kućarenje bilo dodatno ograničeno i ukinuto (1910.).¹²⁰

Aktivan gospodarski život popratio je i razvoj financijskih institucija. Na vukovarskom je području poslovalo više novčarskih zavoda koji su, uglavnom, pružali usluge čuvanja vrijednosti i davanja zajmova te trgovanja mjenicama i vrijednosnim papirima. Prva je ustanova te vrste bila *Štedionica* (posluje od 1869.), koja je pred Prvi svjetski rat uključena u sastav *Prve hrvatske štedionice*.¹²¹ Desetak godina kasnije osnovano je *Sriemsko štedioničko i eskomptno društvo*, proizašlo iz *Štedne i pripomoćne zadruge Vukovar*, a tijekom Prvog svjetskog rata je poslovalo kao *Srijemska agrarna štedionica*.¹²² S obzirom na heterogenu narodnosnu strukturu, novčarski su zavodi često osnovani prema etničkom ključu, pa su tako početkom 20. stoljeća osnovane *Srpska kreditna banka d.d.*, proizašla iz *Srpske zanatlijske i ratarske kreditne zadruge*, *Udružena štedionica Srba ratara*, *Hrvatska dionička štedionica* i *Njemačka kreditna zadruga*.¹²³ Do Prvog svjetskog rata, u Vukovaru su značajnije bile *Prometna banka*, *Trgovačka obrtnička* i *ratarska banka* te *Hrvatska zemaljska banka*, a poslovala su i strana

¹¹⁷ *Izveštaj 1910.*, 151. Županijski skupštinar Martin Brkić predložio je ukidanje pristojbi za dovoz stoke i robe tijekom sajmovi u Nuštru, Vukovaru i Vinkovcima. Prijedlog je odbačen jer bi se time zadiralo u općinska prava.

¹¹⁸ *Izveštaj 1910.*, 178; *Svetlost* (Vinkovci), 9. lipnja 1907; Baždar, „Trgovačke prilike“, 241.

¹¹⁹ Horvat, *Obrt i trgovina*, 102.

¹²⁰ *Izveštaj 1887.*, 44; *Izveštaj 1895.*, 427; Baždar, „Trgovačke prilike“, 243-244.

¹²¹ Vlado Horvat, *Razvoj bankarstva na vukovarskom području* (Vukovar, 1976), 19-20, 23; *Osvrt na razvoj narodnoga gospodarstva u području Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u Osijeku tečajem godine 1913.* (Osijek, 1914), 63.

¹²² Horvat, *Obrt i trgovina*, 107; Horvat, *Razvoj bankarstva*, 24, 28; *Osvrt na razvoj*, 63.

¹²³ Horvat, *Obrt i trgovina*, 107.

osiguravajuća društva, kao primjerice *Azienda* (austrijsko-francusko društvo za tuču i led).¹²⁴ U manjim su mjestima poslovale kreditne i vjeresijske zadruge, od kojih su značajniji subjekti bili *Hrvatska poljodjelska banka*, *Zemaljska središnja vjeresijska udruga* i *Zemaljska vjeresijska udruga*. Pred Prvi svjetski rat na vukovarskom je području poslovao 31 bankarski i kreditni zavod.¹²⁵

Zaključne napomene

Posljednjih desetljeća 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća do izbijanja Prvog svjetskog rata u gospodarstvu Vukovara i njegove okolice (kotara) došlo je do značajnijih promjena. No, te promjene treba promatrati u okvirima ondašnjih okolnosti, uvjetovanih ugarskom prometnom politikom, kao i cjelokupnim stanjem gospodarstva Austro-Ugarske Monarhije, koja je bila prilično zaostala u odnosu na ostale dijelove Europe, dok su najzaostaliiji dijelovi bili upravo Slavonija (i Hrvatska). Nedostatna akumulacija kapitala usmjevala je razvoj vukovarskog gospodarstva, utemeljenog na tradicionalnim oblicima proizvodnje prvenstveno za potrebe lokalnog tržišta, a značajniji gospodarski pothvati bili su uvjetovani (ne)raspoložanjem veleposjedničkog kapitala da investira u industrijske oblike proizvodnje. Međutim, kada se to i dogodilo, uglavnom se radilo o podizanju pogona primarne obrade sirovina (paromlinovi, pilane) za druga tržišta, dok su rijetko ostvarivani gospodarski projekti posvećeni izradi finalnih proizvoda, čime bi se stjecala i akumulirala dobit za investiranje u gospodarski razvoj.

Unatoč spomenutim ozbiljnim ograničenjima, gospodarska je zaostalost Vukovara krajem 19. i početkom 20. stoljeća smanjena, a vukovarsko gospodarstvo je napredovalo brže od hrvatsko-slavonskog prosjeka. Zorno o tome svjedoče izmjene strukture vukovarskog stanovništva prema gospodarskoj djelatnosti, odnosno smanjenje udjela poljoprivrednog stanovništva, a istodobno su pojačani imigracijski procesi. Doseljavanje kvalificirane radne snage imalo je povoljan učinak na gospodarstvo, ali se isto tako mijenjala i narodnosna struktura vukovarskog stanovništva. Modernizacijski procesi, iako spori, napreduju, što se ogledalo u razvoju telefonije, električne rasvjete, željezničke mreže i slično, a sve snažnije se širila mreža novčarskih i osiguravajućih zavoda i društava.

Od temeljnih gospodarskih grana kojima se bavila većina stanovništva, poljoprivreda zadržava dotadašnju vrijednost, dok stočarstvo stagnira uspr-

¹²⁴ U Lovasu od 1886. posluje *Prvo štedno i pripomoćno društvo*, koje je 1902. preuzela novoosnovana *Srijemska dionička štediona*, te *Lovaska dionička štediona* (posluje od 1891.). Horvat, *Razvoj bankarstva*, 65-66; *Srijemski Hrvat*, br. 35, 1. svibnja 1886.

¹²⁵ Horvat, *Razvoj bankarstva*, 11, 74-75; Živaković-Kerže, „Srijemska županija u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća“, 207-208.

kos činjenici da se dio stanovništva okrenuo uzgoju konja i ovaca (ovčarstvu). Vinogradarstvo i svilogojstvo nazaduju, a pčelarstvo se uzdiže kao nova grana, no i ono je bilo lokalnog značaja. Većina gospodarske aktivnosti ovisila je o stočnim bolestima, bolestima vinove loze i vremenskim nepogodama, tako da su temelji gospodarstva često bili ozbiljno narušeni činiteljima na koje se nije moglo utjecati. Od svijetlih točaka valja izdvojiti snažan razvoj trgovine te malog i srednjeg obrta. No, te su gospodarske grane kao sirovinsku bazu koristile upravo poljoprivredne i stočarske proizvode vukovarskog kraja koji su ujedno bili i glavni izvozni artikli, pa su često bili pod utjecajem navedenih destabilizacijskih činitelja, što se odrazilo i na obrt i trgovinu.

Značajan je utjecaj na razvoj gospodarstva imao vukovarski veleposjed obitelji Eltz, koji je prednjačio u uvođenju tehnoloških noviteta, što je rezultiralo modernijom privredom, a veleposjed je ujedno investirao i u industrijske pothvate. Zanimljivo je da u strukturi vukovarskog gospodarstva toga vremena prednjače uslužne djelatnosti, pa je tako važan plovni prometni put Dunavom nekolicini veletrgovaca omogućio da se svrstaju među najbogatije pripadnike lokalne zajednice. Međutim, dok su u ruralnim sredinama trgovina i sitni obrti kućne radinosti uglavnom stagnirali, vukovarsko se trgovište ubrzano razvijalo, ali ne kao industrijsko, već kao upravno, prometno i trgovačko središte županije. To zorno svjedoči kako gospodarski potencijal vukovarskog kraja nije bio iskorišten, što je bila posljedica nedostatne akumulacije kapitala te investiranja u primarnu obradu sirovinske baze.

BIBLIOGRAFIJA

Objavljeni izvori:

A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. 2. r. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenkint [Popis stanovništva zemalja ugarske Svete Krune za godinu 1910. 2. Zanimanje stanovništva i velika industrijska poduzeća] (Budapest, 1913).

Izvjestaj o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj za upravnu godinu 1886. (Vukovar, 1887.) - *izvjestaji o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj za godine 1886.-1914.* (Vukovar, 1887.-1915).

Izvjestaj preuzvišenom gospodinu Teodoru grofu Pejacevich-u banu Hrvatske, Slavonije i Dalmacije o stanju svilogojstva u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji u godini 1906. (Budimpešta, 1907).

Magyar statisztikai évkönyv 1910. [Mađarski/Ugarski statistički godišnjak za 1910.] (Budapest, 1911).

Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. - 1991. po naseljima, knj. 5 (Zagreb, 1998).

Osvrt na razvoj narodnoga gospodarstva u području Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u Osijeku tečajem godine 1913. (Osijek, 1914).

Tiskovine:

Cibalis (Vinkovci), 1906.

Dom i svijet (Zagreb), 1900.

Glasonoša (Karlovac), 1905.

Sriemski Hrvat: list za politiku, pouku i zabavu (Vukovar), 1886.

Svjetlo (Karlovac), 1901.-1902.

Svjetlost (Vinkovci), 1907.

Literatura:

Baždar, Zdenka, „Planovi i nacrti izgradnje željezničke mreže na području Vukovara u razdoblju 1860.-1914. godine“, *Scrinia Slavonica* 2 (2002), 415-441.

Baždar, Zdenka, „Trgovačke prilike na vukovarskom području 1868.-1914.“, *Scrinia Slavonica* 3 (2003), 231-246.

Berend, Ivan T.; Ranki, Gyorgy, *Evropska periferija i industrijalizacija: 1780 - 1914.* (Zagreb, 1996).

Buczynski, Alexander, „The development of sericulture and the production of silk in Croatia“, *Povijesni prilozi* 20 (2001), br. 21, 171-181.

Good, David F., „The Economic Lag of Central and Eastern Europe: Income Estimates for the Habsburg Successor States, 1870 - 1910.“, *The Journal of Economic History* 54/4 (1994), 869-891.

Gross, Mirjana; Szabo, Agneza, *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća* (Zagreb, 1992).

Grubišić, Ante, „Atlas vukovarskog vlastelinstva iz 1733. godine“, u: *Vukovar – hrvatska baština i perspektive razvoja* (Zagreb - Vukovar, 2007), 287-310.

Hammel, Eugene A.; Wachter, Kenneth W., „Vrednovanje slavonskog popisa stanovništva iz 1698. godine“, *Etnološka tribina* 19 (1996), 109-150.

Horvat, Vlado, „Kanal Dunav – Sava – tri stoljeća planiranja“, *Vukovarski zbornik* 12 (2017), 218-234.

Horvat, Vlado, „Pčelarsko društvo u Vukovaru (prigodom 125. godišnjice od osnivanja, 1891.-2016.)“, *Vukovarski zbornik* 11 (2016), 190-202.

Horvat, Vlado; Mravak, Ivan; Pulhert, Ivan, *Stoljeće vukovarskog svjetla 1909. - 2009.* (Vukovar - Zagreb, 2009).

Horvat, Vlado, *Obrt i trgovina u Vukovaru* (Vukovar, 2003).

Horvat, Vlado; Potrelica, Filip, „Uspon građanskog Vukovara, 1850 - 1918.“, u: *Vukovar – vjekovni hrvatski grad na Dunavu* (Zagreb - Koprivnica, 1994), 182-198.

Horvat, Vlado, *Razvoj bankarstva na vukovarskom području* (Vukovar, 1976).

Horvat, Vlado; Živić, Dražen; Paun, Milan, *Vukovar, vjekovni grad* (Vinkovci, 2018).

Karač, Zlatko, „Palača Landesmann u Vukovaru – Konzervatorske bilješke uz nedavnu obnovu“, *Vukovarski zbornik* 5 (2010), 177-183.

- Karaman, Igor, „Kapitalistička privreda sjeverne Hrvatske između nagodbe i njezine revizije (1868 - 1873)“, u: *Industrijalizacija građanske Hrvatske: 1800 - 1941.* (Zagreb, 1991), 102-165.
- Karaman, Igor, „Problemi ekonomske integracije hrvatskih pokrajina u Habsburškoj/ Austro-ugarskoj monarhiji (1850. - 1918.)“, u: Igor Karaman, *Industrijalizacija građanske Hrvatske: 1800 - 1941.* (Zagreb, 1991), 46-68.
- Karaman, Igor, „Razvitak industrijske privrede, prometa i novčarstva u Slavoniji u doba nagodbenog sustava (1868. - 1918.)“, u: Igor Karaman, *Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću* (Zagreb, 1972), 177-253.
- Karaman, Igor, „Razvojne značajke industrijalizacije Hrvatske do prvoga svjetskog rata“, u: Igor Karaman, *Industrijalizacija građanske Hrvatske: 1800 - 1941.* (Zagreb, 1991), 182-240.
- Karaman, Igor, „Uloga malog i srednjeg poduzetništva u kapitalističkoj privredi Hrvatske“, u: Igor Karaman, *Industrijalizacija građanske Hrvatske: 1800 - 1941.* (Zagreb, 1991), 241-260.
- Karaman, Igor, *Industrijalizacija građanske Hrvatske: 1800 - 1941.* (Zagreb, 1991).
- Kolar, Mira, „Gospodarstvo Srijemske županije od Hrvatsko-ugarske nagodbe do Prvoga svjetskog rata“, u: *Zbornik radova o Vukovarsko-srijemskoj županiji* (Vinkovci, 1997), 89-126.
- Kolarević-Kovačić, Ružica, *Županija Vukovarsko-srijemska – uz 250. obljetnicu županije* (Vinkovci, 1995).
- Krešić, Mirela, „Hrvatske kućne zadruge: dioba *per linea* ili *per capita*“, *Pravni vjesnik* 31/1 (2015), 9-30.
- Lekšić, Željko, „Iz povijesti đakovačkih mlinova“, *Zbornik Muzeja Đakovštine* 5 (2001), 21-38.
- Maticka, Marijan, „Povijesne okolnosti evolucije seljačkog posjeda u Hrvatskoj u 20. stoljeću“, u: *Prostor iza: kako modernizacija mijenja hrvatsko selo* (Zagreb, 2002), 177-196.
- Mayer, Željko, „Šumarstvo vukovarskoga kraja u doba vlastelinstva grofova Eltz s naglaskom na razdoblje 1899.-1945. godine“, *Vukovarski zbornik* 13 (2018), 165-227.
- Miholek, Vladimir, „Hrvatska seljačka zadruga i Marvogojska udruga u Đurđevcu: u povodu 110. i 100. godišnjice osnutka“, *Podravski zbornik* 37 (2011), 171-197.
- Olujić, Boris, „Dva jubileja Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu“, *Časopis za suvremenu povijest* 24/2 (1992), 193-201.
- Sršan, Stjepan, „Vukovarsko vlastelinstvo u Srijemskoj županiji (1687. - 1845.)“, u: *Zbornik radova o Vukovarsko-srijemskoj županiji* (Vinkovci, 1997), 127-160.
- Šimončić-Bobetko, Zdenka, „Mijena strukture podiobe zemljišnih gospodarstava u Hrvatskoj 1895. - 1931. godine“, *Povijesni prilozi* 12 (1993), 229-279.
- Vranješ-Šoljan, Božena, *Stanovništvo gradova banske Hrvatske na prijelazu stoljeća (socijalno-ekonomski sastav i vodeći slojevi 1890. - 1914.)* (Zagreb, 1991).
- Wertheimer-Baletić, Alica, *Stanovništvo Vukovara i vukovarskog kraja* (Zagreb, 1993).

- Živaković-Kerže, Zlata, „Srijemska županija u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća (Osvrt na gospodarstvo i društveni život)“, *Scrinia Slavonica* 10 (2010), 197- 211.
- Živaković-Kerže, Zlata, „Na podunavskom prometnom pravcu, Osvrt na gospodarski razvoj Vukovara u 19. i na početku 20. stoljeća“, *Društvena istraživanja* 17 (2008), br. 1-2 (93-94), 135-148.
- Živić, Dražen, „Brojčani razvoj stanovništva vukovarsko-srijemskog kraja 1857. – 1991. godine“, *Društvena istraživanja* 7 (1998), br. 6 (38), 847-872.
- Živić, Dražen, *Stanovništvo Vukovarsko-srijemske županije (odrednice i obilježja demografskih promjena od sredine 19. do početka 21. stoljeća)* (Zagreb – Vukovar, 2006).
- Živić, Dražen; Živić, Vinko, „Crtice iz demografske povijesti Vukovara od kraja 17. do početka 21. stoljeća“, u: *Franjevci u Vukovaru – povijest, duhovnost i baština* (Vukovar, 2020), 73-110.

Summary

THE STATE OF THE ECONOMY OF VUKOVAR AND ITS SURROUNDINGS AT THE TURN OF THE 19TH AND 20TH CENTURIES ACCORDING TO THE PUBLIC ADMINISTRATION'S REPORTS OF THE SRIJEM COUNTY

Based on published archival sources and literature, the authors present the most important aspects that influenced on the economic development of the city and the district of Vukovar at the turn of the 19th to the 20th century. Vukovar as the center of the then Srijem (Syrmia) county is located on a very favorable traffic position characterized by the navigability of the Danube river. That position was one of the foundations of the economic development of that region, among other factors. Influenced by numerous political, social, natural and geographical elements, the city and district of Vukovar went through a transformation and became one of the most significant economic points of the Eastern Slavonia and Srijem.

Key words: Austro-Hungarian Monarchy, Triune Kingdom of Croatia, Slavonia and Dalmatia, Srijem county, Vukovar, Danube, population, economy

Kontakt:

Vinko Živić, mag. hist.

Državni arhiv u Vukovaru, Županijska ul. 66, 32000 Vukovar

email: vinko.zivic@davu.hr

Prof. dr. sc. **Mario Kevo**

Hrvatsko katoličko sveučilište, Ilica 242, 10000 Zagreb

email: mario.kevo@unicath.hr